

Περιοχαὶ χρήζουσαι ἀποστραγγίσεως καὶ ὑποστραγγίσεως εἰς βάθος τοῦλάχιστον 1.5 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀρδεύσεως καὶ ἐκπλύσεως τῶν ἀλάτων, ὅπου τὸ ἔδαφος περιέχει περίσσειαν ὕδατοδιαλυτῶν ἀλάτων.

Εἰς ὅσας περιπτώσεις τὸ ἔδαφος περιέχει ἀνταλλάξιμον ἄλκαλι ἐν περισσεΐᾳ θὰ παραστῇ ἀνάγκη προσθήκης γύψου καὶ χρησιμοποίησεως ὀργαν. λιπασμάτων.

Δέον νὰ προτιμῶνται καλλιέργειαι ἀνθεκτικαὶ εἰς τὰ ἄλατα, ὅπως εἶναι ἡ ὄρουζα, ἡ μηδική, ἡ ὀνοβρυχίς, ὁ ἡλίανθος κλπ.

Γ. Ἐδάφη μὴ περιέχοντα CaCO_3 εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα αὐτῶν τύπου Solodi καὶ Solonetz (κατηγ. χάρτου 20, 21).

Πρόκειται περὶ ἐδαφῶν μειωμένης φυσικῆς παραγωγικότητος, τὰ ὅποια χρήζουν ριζικῆς βελτιώσεως δι' ἀρδεύσεως, προσθήκης γύψου καὶ ὀργανικῶν οὐσιῶν καὶ χρησιμοποίησεως ἀλκαλιφίλων εἰδῶν.

Εὐχομαι ὅπως τὸν χάρτην τοῦτον, 3ον κατὰ σειρὰν ἐκδόσεως, ἀκολουθήσουν καὶ οἱ ἔδαφ. χάρται τῶν λοιπῶν περιοχῶν τῆς Πατρίδος μας.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΕΛΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. — Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, ὑπὸ Θεοφίλου Βορέα.

Α'

Ἐκ τῶν παντοίων συμβολῶν, ὅσας ἡ Ἑλλὰς συνετέλεσεν εἰς τὸν παγκόσμιον πολιτισμόν, ἀξιολογώταται ὁμολογουμένως εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης.

Αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ προήχθησαν ἀπὸ τῶν Ἰώνων φυσιολόγων μάλιστα καὶ τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Δημοκρίτου μέχρι τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν ἄλλων σοφῶν, οἵτινες διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Πολλῶ μᾶλλον ἐν ταῖς πνευματικαῖς ἐπιστήμαις ἐγένοντο οἱ μεγάλοι τελεσταὶ καὶ ἱεροφάνται οἱ Ἑλληνες, ὧν κυριώτατον χαρακτήρισμα εἶναι ἡ μεγαλοφυΐα ἡ ἐκπαγλος, ἥτις εἰς τὰ ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας ἐπέθηκε τῆς ἀθανασίας τὴν σφραγίδα. Μαρτυροῦσιν αἱ κοινωνικαὶ καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ καὶ αἱ ἄλλαι πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἐλέγχουσι τῶν ἐνδόξων Ἑλλήνων συγγραφέων τὰ ἔργα καὶ τὰλλα γραπτὰ μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας.

Δὲν ἡρέυνησε δὲ μόνον τῶν ἐπιστημῶν τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα ἡ Ἑλλὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἐρεῦνης ἐξήτασε καὶ τὰ ἀνώτατα φιλοσοφικὰ προβλή-

ματα υπετύπωσε καὶ πάσας τὰς περὶ τοῦ κόσμου καὶ βίου θεωρίας. Ἀσαλεύτους τὰς βάσεις τῆς Λογικῆς κατέβαλεν ἡ μεγαλόνοια τοῦ Ἀριτοτέλους. Ἐν τῇ Θεωρίᾳ τῆς γνώσεως οὐδὲν ὑπάρχει πρόβλημα, ὅπερ δὲν ἀνέκυψε καὶ δὲν ἐξητάσθη κατ' ἀκρίβειαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐπιστῇ. Ἐν τῇ πρώτῃ φιλοσοφίᾳ πάσας διετύπωσαν οἱ Ἕλληνες τὰς ἔτι καὶ νῦν κυκλομένας ὑποθέσεις καὶ θεωρίας, ὡσαύτως δ' ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, τῆς ψυχῆς δὴλον ὅτι καὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τῆς θρησκείας καὶ ὅσαι ἄλλαι¹, κατέβαλε δὲ οὕτως ἐδραίᾳ καὶ ἀρραγεῖς τὰς βάσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη τὸ οἰκοδόμημα τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ.

Καὶ εἶναι πρόδηλον διατὶ ὅχι μόνον οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ πάντες οἱ προηγμένοι λαοί, ὧν ὁ πολιτισμὸς ὡς ἐπὶ ἐδραίᾳ καὶ ἀρραγοῦς βάσεως ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καθῆκον ἀείποτε υπέλαβον νὰ περιέπωσι τὰ μαρτύρια ταῦτα τοῦ ἐλληνικοῦ δαιμονίου, ἰσχυρῶς δὲ ἀπεδοκίμασαν πάντας ἐκείνους, ὅσοι εἴτε ἄγνοιοι εἴτε ἄλλην τινὰ ἐπέδειξαν περὶ αὐτὰ ὀλιγωρίαν.

Ἡ τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ διεθνὴς Ἐπιστήμη κατεδίκασεν ἐκείνους, ὅσοι περὶ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος καὶ τοῦ Κοπερνίκου καὶ τοῦ Γαλιλαίου ὀμιλοῦντες κατέλιπον ἐν τῇ λήθῃ τὸν πολὺν Ἀρίσταρχον, ὅστις πρῶτος υπετύπωσε τὴν ἡλιοκεντρικὴν θεωρίαν, ἔτι δὲ τοὺς προδρόμους αὐτοῦ καὶ ὅσοι ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων κατωχύρωσαν ταῦτα τὰ διδάγματα; Καὶ τοῦτο, ἐν ᾧ σαφέστατα ὑπὸ τῶν παλαιῶν μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἐδίδασκε τὴν στροφὴν τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον, καὶ δὴ κατὰ λοξοῦ κύκλου περιφέρειαν, ἦτοι κατ' ἔλλειψιν, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι ἕνεκα τῆς διδασκαλίας ταύτης, ὅπως ὕστερον ὁ Γαλιλαῖος ὑπὸ τῶν θεολόγων καὶ τῶν κληρικῶν, κατηγορήθη ὁ σοφὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ στωικοῦ Κλεάνθους ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Κατὰ τὸν Ἀρχιμήδην ἔλεγεν ὁ Ἀρίσταρχος «τὰ μὲν ἀπλανέα τῶν ἄστρον καὶ τὸν ἄλιον μένειν ἀκίνητα, τὰν δὲ γᾶν περιφέρεισθαι περὶ τὸν ἄλιον κατὰ κύκλου περιφέρειαν²». Κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον «Ἀρίσταρχον ὥς τοι δὲ Κλεάνθης τὸν Σάμιον ἀσεβείας προσκαλεῖσθαι τοὺς Ἕλληνας ὡς κινοῦντα τοῦ κόσμου τὴν ἐστίαν (ἥτις ἦν γῆ), ὅτι τὰ φαινόμενα σώζειν ἀνὴρ ἐπειρώτο, μένειν τὸν οὐρανὸν ὑποτιθέμενος, ἐξελίτεσθαι δὲ κατὰ λοξοῦ κύκλου τὴν γῆν ἅμα καὶ περὶ τὸν αὐτῆς ἄξονα δινομένην³». Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ

¹ Πρβλ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΒΟΡΕΑ, Ἡ αἰωνία Ἑλλάς, 1919. — Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ Ἑλλάς, ἐν Πρακτ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11, 1936. — Αἱ Ἀκαδημαῖαι καὶ ἡ Ἑλλάς, ἐν Πρακτ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11, 1936. — Das Griechische Denken im Wandel der Jahrhunderte, ἐν τῷ βιβλίῳ Unsterbliches Hellas τῷ ἐκδοθέντι ἐν Βερολίνῳ τῷ 1937. — Ἀκαδημεικά, 3, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, 1935. — Ἀνάλεκτα, 1, 1937, 2, 1939, 3, 1940, 4, 1941.

² Ψαμμίτης, ἔκδ. Tozell, σελ. 319.

³ Π. τ. ἐμφ. προσ. τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης, 923, Α.

αὐτὸς ὁ Κοπέρνικος ἀπεριφράστως μαρτυρεῖ ὅτι ἐν τῇ διατυπώσει τῆς θεωρίας του εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ διδάγματα τοῦ Ἑλληνος ἀστρονόμου¹.

Οὐδ' ἐκείνους ἐπεδοκίμασεν ἡ ἐπιστήμη, ὅσοι πρὸς τὰ πράγματα διαφωνοῦντες ἐδίδαξαν ὅτι οὐδεὶς τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ γῆ εἶναι, σφαῖρα καὶ νὰ φαντασθῇ τοὺς κατοίκους τῶν ἀντιπόδων βαδίζοντας μὲ τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω. Καὶ ταῦτα, ἐν ᾧ καὶ τὸ σφαιροειδὲς τῆς γῆς γνωριμώτατον ἦτο εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ τὰ περὶ τῶν ἀντιπόδων. Ὅτι ἡ γῆ εἶναι σφαῖρα καὶ κινεῖται ἐλευθέρως ἐν τῷ ἀπείρῳ, ἐδίδαξαν ἤδη οἱ Πυθαγόρειοι, ἔτι δὲ ὅτι κινεῖται περὶ τὸν ἐαυτῆς ἄξονα, ὡσαύτως δὲ ὅτι κατοικεῖται καθ' ἅπαντα αὐτῆς τὰ μέρη. Κατ' Ἀλέξανδρον τὸν πολυῖστορα ἐδίδασκον περὶ τῆς γῆς οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι «περιοικεῖται», ἔλεγον δὲ «εἶναι καὶ ἀντίποδας καὶ τὰ παρ' ἡμῖν κάτω ἐκείνοις ἄνω»².

Καὶ δὲν προσέκρουον τὰ περὶ τῶν ἀντιπόδων παρὰ τοῖς πεπαιδευμένοις³, μόνον δὲ παρὰ τοῖς ἀπαιδεύτοις ἐπήγειρον ἀμφιβολίαν⁴, ὅπως καὶ ὕστερον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὅπου καὶ κατεδικάσθη ἐν τῇ Δύσει ἡ περὶ τῶν ἀντιπόδων διδασκαλία⁵.

Καὶ οὐ μόνον εἰς ταῦτα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα ἠναγκάσθη ἐπεμβαιnouσα νὰ ἐπανορθώσῃ τοὺς σφαλλομένους ἡ Ἐπιστήμη, καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Διότι καὶ ἐνταῦθα πολλάκις ἠγνοήθησαν τῶν Ἑλλήνων αἱ ἀξιολογώταται συμβολαί, ἐν ᾧ ἡ ἀληθὴς ἔρευνα διδάσκει ὅτι καὶ τοῦτο τὸ ζήτημα ἐν Ἑλλάδι ἠρευνήθη τὸ πρῶτον ἀκριβέστερον καὶ διετυπώθησαν αἱ περὶ αὐτοῦ θεωρίαι καὶ προηnéχθησαν οἱ κυριώτατοι τῶν ὑπὲρ τῶν θεωριῶν τούτων ἔτι καὶ νῦν φερομένων λόγων.

Διτταὶ εἶναι, ὡς γνωστόν, αἱ ἐν τῷ προβλήματι τῆς βουλήσεως ἀντιμαχόμεναι

¹ Sir THOMAS HEATH, *Aristarchus of Samos the ancient Copernicus*, Oxford, 1913. —Πρβλ. καὶ SCHIAPARELLI, *Come i Creci arrivarono al primo concetto del sistema planetario eliocentrico*, 1898. —Πρβλ. καὶ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΒΟΡΕΑ, *Φιλοσοφικαὶ Ἐπιστάσεις*, ἐν *Ἐπειρῇ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 1916. —*Ἀνάλεκτά*, 2, 1939, σελ. 231 κ. ἑξ., 239.

² Πρβλ. *Διογ. Λαέρτ.*, II 26. —Φέρονται δὲ οἱ ὅροι ἀντίπους καὶ ἀντίποδες καὶ παρὰ Πλάτωνα (Τίμ. 63 A) καὶ Ἀριστοτέλει (Π. οὐρ. 308 α 20. —Μετεωρ. 362 β 30) καὶ Ἐρατοσθένει (Πρβλ. BERGSTR., *Geogr. Fragm. d. Eratosthenes* 79 κ. ἑξ., 86 κ. ἑξ.) καὶ Λουκιανῷ (Δημόνωνατος βίος 22) καὶ Πλούταρχῳ (π. τ. ἐμφ. προσ. τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης, 7) καὶ Κικέρωνι (Acad. II, 123 «ἀντίποδες qui adversis vestigiis stant contra nostra vestigia» ἤτοι ἀντίποδες εἶναι ὅσοι τὰ πέλατα ἔχουσιν ἀνестραμμένα πρὸς τὰ ἡμέτερα πέλατα) καὶ παρ' ἄλλοις.

³ *Plin.*, Nat. hist. II, 161.

⁴ Πλούταρχου, π. τ. ἐμφ. προσ. τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης 7 «οὐκ ἀντίποδας οἰκεῖν ὥσπερ θρόνου ἢ γαλεώτας τραπένια ἄνω τὰ κάτω τῇ γῇ προσισχομένους».

⁵ Ὑπὸ τοῦ Πάπα Ζαχαρίου (*Migne, Patrol. lat.* 89, 946).

θεωρῶνται¹, ἡ τῆς ἐλευθερίας² καὶ ἡ τῆς ἀνάγκης³, ὧν ἑκατέρω ὑπὸ διπλὴν μορφήν ἐμφανίζεται, αὐστηροτέραν καὶ μετριοτέραν, ἀπόλυτον καὶ σχετικὴν.

Καὶ ἡ μὲν θεωρία τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας πρεσβεύει ὅτι ἡ βούλησις ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ αὐτῆς μορφῇ, οὐχὶ δῆλα δὴ ὡς ἀπλῇ ὁρμῇ, ἀλλ' ὡς ἔλλογος βούλησις, εἶναι ἀπολύτως ἐλευθέρω καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ ἐξωτερικῶν αἰτίων καὶ ἐσωτερικῶν παρορμήσεων, ἐνεργεῖ δὲ κατὰ ἰδίους νόμους καὶ εἶναι αἰτία ἑαυτῆς (*causa sui*)· αἰτία παντοῖα παρέχουσιν ἐκάστοτε ἀφορμάς, ἀλλ' ἡ βούλησις δὲν ὑποκύπτει εἰς τὰ αἰτία καὶ δὲν γίνεται τῶν αἰτίων ἀποτέλεσμα, ἀλλ' εἶναι ὑπερτέρα πάντων τῶν ἐλατηρίων καὶ δύναται νὰ ἐνεργῇ καθ' οἷονδὴποτε ἐξ αὐτῶν.

Τῆς ἐλευθερίας ταύτης ἐπακολούθημα εἶναι ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ὑπέχει ἀείποτε ἀκεραίαν τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ πρέπει νὰ τιμωρῆται διὰ τὴν παράβασιν τῶν ἡθικῶν καὶ τῶν νομικῶν κανόνων.

Ἡ δὲ θεωρία τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης, ὅπως ἐναντία πρὸς ταύτην, διδάσκει ὅτι ἐν τῇ βουλήσει ἰσχύει ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος, καὶ δὴ καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τῇ φύσει.

Ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα διατελοῦσιν ἐν αἰτιώδει ἐξαρτήσει. Τὸ μὲν ἡγεῖται, τὸ δ' ἔπεται. Καὶ τὸ μὲν ἡγούμενον εἶναι ἡ αἰτία, τὸ δ' ἐπόμενον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα. Καὶ ὁ νόμος οὗτος ἰσχύει γενικῶς, πᾶσα δὲ ἀπόκλισις ἀπ' αὐτοῦ θὰ ἦτο θαῦμα. Ἡ δὲ ἀλληλουχία εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἐκ τοῦ αἰτίου ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως τὸ ἀποτέλεσμα, ἐκ δὲ τούτου δυνάμεθα καὶ νὰ προβλέπωμεν καὶ προλέγωμεν ἐκάστοτε τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ δὴ ἐπὶ μὲν τῶν αὐστηρῶν νόμων μετὰ μεγίστης βεβαιότητος, ὅπως προλέγομεν, ὡς ἐν παραδείγματι, τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἐπὶ δὲ τῶν λεγομένων στατιστικῶν νόμων κατὰ μείζονα ἢ ἐλάσσονα προσέγγισιν.

Εἰς τὸν ἀδήριτον τοῦτον νόμον κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς ἀνάγκης ὑπόκειται καὶ ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μηχανικὸν ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῶν αἰτίων καὶ ἐσωτερικῶν παρορμήσεων, ἀναγκαῖον προϊόν ἐλατηρίων. Ἡ ἀπόφασις γίνεται ἐκάστοτε ἀποτέλεσμα τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν αἰτίων. "Ὅπως δ' ἐπὶ τῶν φυσικῶν,

¹ Πρβλ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΒΟΡΕΑ, Φιλοσοφικαὶ ἐπιστάσεις Β', ἐν 'Επιστ. ἐπετ. Πανεπιστημίου 1916 — 1917. — Τοῦ αὐτοῦ, Φιλοσοφικαὶ ἐπιστάσεις, δευτερολογία, αὐτόθι 1920 — 1921. — Τοῦ αὐτοῦ, 'Ακαδημεικὰ, 2, Ψυχολογία, 1933, σελ. 372 κ. ἐξ. — Τοῦ αὐτοῦ, 'Ακαδημεικὰ, 3, Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, 1935, σελ. 259 κ. ἐξ.

² Σημειωτέον ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ὀνομάσθη καὶ τοῦ αὐτεξουσίου θεωρία καὶ αὐταρχία καὶ ἄλλως. Ὑπὸ τῶν ξένων καλεῖται αὕτη indeterminismus.

³ Ὀνομάζεται καὶ θεωρία τοῦ ὑπεξουσίου καὶ ἑτεραρχία καὶ ἄλλως. Ὑπὸ τῶν ξένων δὲ καλεῖται determinismus.

δυνάμεθα καὶ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν φαινομένων νὰ προβλέπωμεν καὶ προλέγωμεν τὸ ἀποτέλεσμα. "Ὅτι περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶπεν ὁ Laplace, ὅτι δῆλα δὴ θὰ ἔλθῃ χρόνος, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος θὰ δυνηθῇ νὰ περιλάβῃ εἰς ἓν σύστημα μαθηματικῶν τύπων πάντα τὰ φαινόμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ὥστε καθολικόν τι πνεῦμα ὁρμώμενον ἀπὸ τῶν νόμων τῆς μηχανικῆς νὰ δύναται νὰ προλέγῃ τὰ γεγονότα, θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ ἰσχύσῃ καὶ ἐπὶ τῶν φαινομένων τῶν πνευματικῶν.

Λόγους δὲ ὑπὲρ τῆς θεωρίας αὐτῶν πολλοὺς προβάλλουσιν οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐλευθερίας, ὧν κυριώτατοι εἶναι οἱ ἐξῆς:

α) Ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας. Ἐκαστος ἄνθρωπος, λέγουσιν οὗτοι, συναισθάνεται ὅτι δὲν εἶναι ἀπλοῦς θεατῆς ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς βουλῆσεως, ὅταν πλείονα τοῦ ἐνὸς ἀντίπαλα ἐλατήρια παραινῶσιν αὐτὸν εἰς ἐνέργειαν, ἀλλὰ δύναται νὰ ἀποφασίξῃ καὶ πράττῃ ἐκάστοτε καθ' οἷονδήποτε ἐξ αὐτῶν.

β) Ἡ μεταμέλεια, ἥτις ἀκολουθεῖ εἰς τὴν μὴ ὀρθὴν ἐνέργειαν. Τὸ συναίσθημα τοῦτο δηλοῖ κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἐλευθερίας ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἡδύνατο νὰ πράξῃ καὶ ἄλλως ἢ ὡς ἔπραξεν. Εἶναι δὲ τὸ συναίσθημα τῆς μεταμελείας ἰσχυρότατον, δύναται δὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ μέχρις ἀπογνώσεως νὰ ἀγάγῃ.

γ) Ἡ συναίσθησις τῆς εὐθύνης. Καὶ ἡ συναίσθησις αὕτη, ἥτις συνάπτεται μετὰ τῆς μεταμελείας, οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἐλευθερίας ἢ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἰδίας ὑπαιτιότητος ἔπραξεν ἄλλως ἢ ὡς ὀφείλε καὶ ἡδύνατο νὰ πράξῃ.

δ) Ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ σκέψις. "Ὅτι ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ σκέψις, ἥτις, ὡς ἐλέχθη ἐν τοῖς πρότερον, προηγεῖται τῆς ἀποφάσεως ἐπὶ πολλῶν ἐλατηρίων, μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, εἶναι κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ δόγματος τούτου αὐτόδηλον. Τῶν αἰτίων ἡ πάλῃ οὐδὲν ἄλλο σημαίνει κατ' αὐτοὺς ἢ ὅτι ὁ ἄνθρωπος σταθμίζει ταῦτα καὶ ἐπὶ τέλους ἐνισχύει ἐν ἐξ αὐτῶν καὶ δίδει εἰς αὐτὸ τὴν νίκην.

Ἀντιτάσσουσι δὲ εἰς ταῦτα οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀνάγκης τὰ ἐπόμενα:

α) "Οὐ ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης μαρτυρεῖ πρῶτιστα πάντων ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος. "Ὅπως ἐν τῷ φυσικῷ, οὕτω καὶ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ ἰσχύει ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος, καὶ δὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Καὶ ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς βουλῆσεως ὑπάρχουσιν αἰτία καὶ προκαλεῖ ἐκάστοτε τὴν ἀπόφασιν τὸ ἰσχυρότατον ἐξ αὐτῶν. "Ὅπως δ' ἐπὶ τῶν φυσικῶν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν γεγονότων δυνάμεθα νὰ προβλέπωμεν ἐκάστοτε τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ πράττοντος.

β) "Ὅτι ἡ λεγομένη συνείδησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐταπάτη καὶ ψευδαισθησία, κολακεύει δὲ μόνον τὴν ματαιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις θέλει νὰ φαίνεται κύριος τῶν πράξεών του. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουσιν οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀνάγκης, πράττει ἐκά-

στοτε κατὰ τὴν ροπὴν τῶν αἰτίων, καὶ δὴ κατὰ ἓνα μόνον τρόπον καὶ κατ' ἀνάγκην. Κατόπιν δέ, ἀφ' οὗ τὰ αἷτια τὰ παραγαγόντα τὴν ἀπόφασιν ἐκλίπωσι, παριστᾷ ἐν ἑαυτῷ πάντας τοὺς τρόπους, καθ' οὓς ἦτο δυνατόν νὰ πράξῃ. Καὶ νομίζει ὅτι ἡδύνατο πράγματι νὰ πράξῃ καθ' οἷονδ' ἡποτε ἐξ αὐτῶν. Εἶναι λοιπὸν ἡ λεγομένη συνείδησις τῆς ἐλευθερίας ἀπάτη, ὅπως εἶναι πλάνη ἡ ἀντίληψις ἡμῶν, καθ' ἣν ὁ ἥλιος κινεῖται περὶ τὴν γῆν.

γ) Ὅτι καὶ ἡ μεταμέλεια ἔχει ἀρετηρίαν τὴν πλάνην τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁρμαῖται δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου τῆς τιμωρίας διὰ τὴν μὴ ὀρθὴν ἐνέργειαν. Δὲν σημαίνει ἄρα ὅτι ἡδύνατο πράγματι ὁ ἄνθρωπος νὰ πράξῃ καὶ ἄλλως.

δ) Ὅτι οὐδὲ τῆς εὐθύνης ἡ συναίσθησις μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος ὑπολαμβάνει ἑαυτὸν ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του, διότι, ὡς ἐλέχθη, φαντάζεται ὅτι ἔχει ἐλευθερίαν ἐν τῷ πράττειν καὶ ὅτι δύναται νὰ πράττῃ ἐκάστοτε καὶ ἄλλως.

ε) Ὅτι καὶ ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ σκέψις, ἣν πρὸ τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως δοκίμαζοι ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῶν κατ' ἐκλογὴν ἐνεργειῶν μαρτυροῦσι περιφανῶς ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῆς ἀνάγκης. Ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ σκέψις κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀνάγκης προκύπτει ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ τὰ αἷτια ἀνταγωνίζονται πρὸς ἄλληλα καὶ ὁ ἀγὼν λήγει, εὐθύς ὡς τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν ἐπικρατήσῃ. Ἡ βουλευτικὴ ἱκανότης εἶναι τρόπον τινα ζυγός, τὰ δ' αἷτια εἶναι τὰ τάλαντα, ὧν τὸ ἰσχυρότατον ἐπιφέρει τὴν ροπὴν. Ἐλέχθη δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ τοῦτο ὅτι ἐπὶ ἰσοπάλων ἐλατηρίων ὁ ἄνθρωπος, ὡς τὸ ἄψυχον τὸ ὑπὸ ἴσων δυνάμεων ἐλκόμενον, ἡρεμεῖ. Καὶ εἶναι τοῦ ζυγοῦ τὸ παράδειγμα παλαιόν· ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου¹. Ὡσαύτως δ' ἐκ παλαιοῦ γίνεται λόγος περὶ ἰσορροπήσεως τῆς βουλήσεως ἐπὶ ἰσοπάλων ἐλατηρίων. Πολυθρύλητον εἶναι τὸ παρ' Ἀριστοτέλει· «Λόγος τοῦ πεινῶντος καὶ διψῶντος σφόδρα μὲν ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐδωδίμων καὶ ποτῶν ἴσον ἀπέχοντος· καὶ γὰρ τοῦτον ἡρεμεῖν ἀναγκαῖον»², καθ' ὃ ἐλέχθησαν ὕστερον καὶ τὰ τοῦ Dante

Intra duo cibi distanti e moventi
d' un modo, prima si morria di fame,
che liber' uom l' un si recasse a' denti,³

καὶ ὁ ὄνος ἐπλάσθη τοῦ Buridan, ὅστις μεταξὺ δύο δεμάτων χόρτου ἴσον ἀπεχόντων καὶ ἴσον ἐπαγομένων, ἐπειδὴ ἰσορρόπως θὰ ἐκινεῖτο ὑπ' ἀμφοτέρων, θὰ ἀπέθνησκεν ἐκ τῆς πείνης.

¹ Πλουτάρχου Π. στῶν. ἐναντ., 23. Πρβλ. Cic., Acad. II, 12, 38 «*Ut enim necesse est lancem in libra ponderibus impositis deprimi, sic animum perspicuis cadere*».

² Π. οὐρ. B 13, 295 β 22 κ. ἐξ.

³ Paradiso IV, 1. κ. ἐξ.

ζ') "Οτι και ἄλλα πολλὰ συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης, καὶ δὴ καὶ ἡ ἀγωγή καὶ αἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ ποιναί. Ἡ ἀγωγή παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑποθήκας, ἵνα χρησιμεύωσιν ὡς κανόνες καὶ ἐλατήρια πρὸς ὀρθὴν ἐνέργειαν, καὶ ἀμείβει δὲ τοὺς κατ' ἀρετὴν πράττοντας καὶ τιμωρεῖ τοὺς παρεκβαίνοντας ἀπὸ τῶν ὀρθῶν τρόπων τῆς ἐνεργείας, ἵνα προτρέπη ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ ἀποτρέπη ἀπὸ τῆς κακίας. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἴσταται ὑπεράνω τῶν αἰτίων καὶ πράττει ὅλως ἐλευθέρως, πρὸς τί τὰ ἐλατήρια ταῦτα, οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι καὶ αἱ ὑποθήκαι καὶ αἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ ποιναὶ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα;

Τοσαῦτα αἱ ἀμφισβητήσεις. Ἀλλ' ἡ ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τῶν πραγμάτων πειρᾶται νὰ δείξῃ ὅτι ἀμφότεραι αἱ εἰρημέναι θεωρίαι, αἵτινες καὶ ἐλαχίστους ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ ἔσχον θιασώτας καὶ τούτους ἀμφιβόλους, ἐν τῇ αὐστηρᾷ μορφῇ, καὶ οἱ τῆς ἄκρας ἐλευθερίας δῆλον ὅτι καὶ οἱ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης, ὑπερπηδῶσαι τὰ ἐσκαμμένα δὲν ἐρμηνεύουσι τὰ φαινόμενα κατὰ τὸ προσήκον, διὸ καὶ εἰς ἄτοπα καταλήγουσι συμπεράσματα. Ἐμορφώθησαν δ' ἐκ τούτου αἱ μειωώτεραι θεωρίαι, αἵτινες διδάσκουσιν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ κεῖται ἡ ἀλήθεια.

Κατὰ τὰς μετριοτέρας ταύτας θεωρίας τῆς ἐλευθερίας ἀναντιρρήτως ἡ βούλησις παρακινεῖται εἰς ἐνέργειαν ἀείποτε ὑπὸ αἰτίων, παραστάσεων δῆλον ὅτι καὶ συναισθημάτων. Ἀλλὰ τὰ αἴτια ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς βουλήσεως εἶναι διάφορα τῶν ἐν τῇ φύσει. Ἐν τῇ φύσει ὑπάρχει ἰσοδυναμία αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα καὶ νὰ προβλέπωμεν καὶ προλέγωμεν τὸ ἀποτέλεσμα. Ἀλλως δ' ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ ψυχικῇ λειτουργίᾳ. Ἐνταῦθα τὸ ἀποτέλεσμα δὲν προέρχεται ὅλον ἀπὸ τῶν παρακινούντων αἰτίων. Ὑπάρχει καὶ ἄλλο ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον, ὅπερ συντείνει εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀποτελέσματος, ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐγώ, ἡ προσωπικότης αὐτοῦ. Καὶ γίνεται κύριον αἷτιον τῆς βουλήσεως ὁ χαρακτήρ, τὰ δὲ ἄλλα αἴτια εἶναι κυρίως συναίτια.

Διὰ τὴν μετοχὴν δὲ τοῦ ἐγώ, τοῦ χαρακτῆρος, τῆς προσωπικότητος, εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς βουλήσεως ὑπέχει ὁ ἄνθρωπος καὶ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ τιμωρεῖται διὰ τὴν παράβασιν τῶν ἡθικῶν καὶ νομικῶν κανόνων.

Εἶναι δὲ τὸ ἐσωτερικόν, τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον, δυσεπίγνωστον καὶ δυστάθμητον μᾶλλον ἢ ἥττον. Τούτου δ' ἕνεκα ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων τὰς αἰτίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἀνιχνεύωμεν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ προβλέπωμεν καὶ προλέγωμεν τὰ ἀποτελέσματα, ὡς γίνεται ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσῃ περὶ τῶν πνευματικῶν φαινομένων ὁ νόμος τοῦ Laplace.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι πάλιν ἀπολύτως ἐλευθέρᾳ ἡ βούλησις, ἀλλ' ὑπόκειται εἰς παν-

τοίους περιορισμούς. Προϋποθέτει άρτίαν οργανικήν, καταβολήν και κανονικήν και ανεπτυγμένην και άδιατάρακτον λειτουργίαν τοῦ ψυχικοῦ βίου, πρώτιστα δὲ πάντων τοῦ λόγου, ὅστις ὑπάρχει τοῦ χαρακτηῆρος στοιχεῖον κυριώτατον, δύναται δὲ τῶν παρισταμένων και παρακινούντων αἰτίων κριτῆς γινόμενος και προὔπολογίζων τῶν ἐκάστοτε ἐνεργειῶν τὰ ἀποτελέσματα νὰ ρυθμίζῃ τὴν ροπὴν τῶν αἰτίων. Καὶ ἡ γνώσις δὲ εἶναι τῆς ἐλευθερίας ὅρος ἀπαραίτητος, ὡσαύτως δὲ τοῦ ἄλλου ὁργανισμοῦ ἡ ὁμαλὴ και εὐρυθμὸς λειτουργία.

Ἡ δ' ἑλλειψις και ταραχὴ τῆς συνειδήσεως, εἴτε διαρκὴς εἶναι εἴτε πρόσκαιρος, ἐπάγεται και τῆς βουλήσεως μείωσιν και τῆς ἐλευθερίας και τῆς εὐθύνης τὴν ἐλάττωσιν ἢ και τὴν ἄρσιν. Οὕτως ἐπὶ τοῦ φρενοπαθοῦς και τοῦ ἡθικοῦ παράφρονος και τοῦ ἡλιθίου και τῶν παιδιῶν και τοῦ μεθύοντος και τοῦ ὑπνοβαροῦς και τοῦ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πάθους ἐνεργοῦντος και ὅσοι ἄλλοι τοιοῦτοι.

Αὗται εἶναι αἱ κυριώταται περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως θεωρίαι. Δεικνύει δὲ ἡ ἡκριβὴς ἐξέτασις ὅτι, ὡς ἐλέχθη και ἐν τοῖς πρόσθεν, τὰς θεωρίας ταύτας πάσας, ὧν τὴν ἀξίαν θὰ ἐξετάσωμεν ἀλλαχοῦ, εἰσήγαγον ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἐτι δὲ τοὺς κυριωτάτους τῶν ὑπὲρ τῶν θεωριῶν τούτων φερομένων λόγων.

Ἡ πρώτη θεωρία, ἡ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης, ὠρμήθη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων φυσικῶν, και δὴ τῶν Ἀτομικῶν, τοῦ Λευκίππου και τοῦ Δημοκρίτου, οἵτινες ἐκήρυξαν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικράτησιν τῆς ἀνάγκης, τῆς εἰμαρμένης¹.

Και τῆς ἀπολύτου δ' ἐλευθερίας ἡ θεωρία, ἣν ἀποδέχεται μάλιστα ἡ ἀφελεστέρα διάνοια, εἰς τοὺς σοφοὺς τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι ἄγνωστος ὅλως. Μόνον ὅτι ἡ θεωρία αὕτη ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐπιστήμῃ δὲν ἠδύνατο βαθεῖας νὰ καταβάλλῃ ρίζας, ὑπεχώρησε δὲ εἰς τὴν μετριοτέραν ἐλευθερίαν. Ἥτις παλαιότατα ἐκράτησεν ἐν Ἑλλάδι.

Ὑπὲρ τῆς μετριοτέρας ταύτης ἐλευθερίας ἐν τοῖς πρώτοις τάσσονται ὁ Σωκράτης και ὁ Πλάτων.

Ὁ Σωκράτης ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς γνώμης ὅτι ἡ γνώσις ἄγει εἰς τὴν ἀρετὴν και ὁ γνωρίζων τὸ ἀγαθὸν πράττει αὐτὸ και ὁ τὸ κακὸν γνωρίζων ἀποφεύγει αὐτὸ και ὅτι κατὰ ταῦτα «οὐδεὶς ἐκὼν κακός»², ἐδίδαξεν ὅτι ἐλεύθερος εἶναι ὁ πράττων κατὰ

¹ Στοβ. Ἐκλ., Α. 160 «Λεύκιππος πάντα κατ' ἀνάγκην, τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν εἰμαρμένην» λέγει γὰρ ἐν τῷ περὶ νοῦ οὐδὲν χρῆμα μάτην γίγνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε και ὑπ' ἀνάγκης». Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ περὶ νοῦ σύγγραμμα ἀπεδίδετο και εἰς τὸν Δημόκριτον.— Ἀριστ. π. ζ. γεν. Ε. 8.789β 2 «Δημόκριτος δὲ τὸ οὐ ἔνεκα ἀφείς λέγειν πάντα ἀνάγει εἰς ἀνάγκην οἷς χρῆται ἡ φύσις».— Διογ. Λαερτ. Θ, 33 και 45 «πάντα τε κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι, τῆς δίνης αἰτίας οὐσης τῆς γενέσεως πάντων, ἣν ἀνάγκην λέγει.— Σεξτ. Ἐμπειρ. Π. μαθ., Θ', 113.— Cic., De fato X, 23.—

² Ξενοφ., Ἀπομν. Δ, 1, 2, Δ, 5, 11 κ. ἐξ.

τὰς ὑποδείξεις τοῦ λόγου, δοῦλος δὲ ὁ ὑποκύπτων εἰς τὰς παρορμήσεις τῶν παθῶν¹.

Παραπλήσια εἶναι τὰ τοῦ Πλάτωνος. Μόνον ἐν τοῖς μύθοις αὐτοῦ εἰσάγει ἐνίοτε ὁ Πλάτων ἀπόλυτον τινα ἐλευθερίαν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου, ὅπου, ὡς λέγει, αἱ ψυχαὶ ζῶσιν ἄνευ σώματος.

Ἐν τῇ Πολιτείᾳ παρίσταται τις προφήτης τὰ ἐξῆς λέγων εἰς τὰς ψυχάς, αἵτινες μετὰ θάνατον καλοῦνται νέον νὰ ἐκλέξωσι βίον· «*ψυχὰὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιοδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου. Οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν πρῶτος αἰρεῖσθω βίον, ὃ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δ' ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει. αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀνάτιος*»².

Ἐν τῷ Φαίδρῳ πάλιν αἱ ψυχὰὶ εἰσάγονται ζῶσαι ἐν τινι ὑπερουρανίῳ τόπῳ, καὶ καταπίπτουσαι εἰς τὴν γῆν «*κακία ἡνιόχων*»³, ἥτοι ἕνεκα κακῆς χρήσεως τοῦ λόγου, τοῦ λογιστικοῦ μορίου τῆς ψυχῆς, ὅπερ πρὸς τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἀντιτιθέμενον ἡνιοχεῖ καὶ διευθύνει αὐτήν.

Ὅπου δὲ ὁ Πλάτων αὐστηρότερον φιλοσοφεῖ, σαφῶς διδάσκει, ὡς καὶ ὁ Σωκράτης, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ σχετικὴ μόνον κρατεῖ ἐλευθερία, ἥς ἀφετηρία γίνεται ὁ λόγος, ἡ φρόνησις⁴. Ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου ζῶσιν αἱ ψυχὰὶ μετὰ τοῦ σώματος, περιορίζεται ἡ ἐλευθερία αὐτῶν· τὰ δ' αἷτια τοῦ περιορισμοῦ τούτου εἶναι πολλαπλᾶ, ἡ κληρονομικότης καὶ προδιάθεσις, ἡ ἄγνοια, ἡ κακὴ ἀγωγή καὶ ἄλλα. Ἐν τῷ Τιμαίῳ λέγεται· «*κακὸς μὲν ἐκὼν οὐδεὶς, διὰ δὲ πονηρὰν ἔξιν τιὰ τοῦ σώματος καὶ ἀπαίδευτον τροφήν ὁ κακὸς γίγνεται κακός*»⁵. Καὶ πάλιν· «*πρὸς δὲ τοῦτοις, ὅταν οὕτω κακῶς παγέντων πολιτεῖαι κακαὶ καὶ λόγοι κατὰ πόλεις ἰδία καὶ δημοσίᾳ λεχθῶσιν, ἔτι δὲ μαθήματα μηδαμῇ τούτων ἱατικά ἐκ νέων μανθάνηται, ταύτῃ κακοὶ πάντες οἱ κακοὶ διὰ δύο ἀκουσιώτατα γιγνόμεθα, ὧν αἰτιατέον μὲν τοὺς φνυτεύοντας αἰὲ τῶν φνευομένων μᾶλλον καὶ τοὺς τρέφοντας τῶν τρεφομένων, προθυμητέον μὴν, ὅπη τις δύναται, καὶ διὰ τροφῆς καὶ δι' ἐπιτηδευμάτων μαθημάτων τε φνυγεῖν μὲν κακίαν τοῦναντίον δὲ ἐλεῖν*»⁶.

¹ Αὐτόθι Α, 5, 5. Δ, 5.

² 617 D.

³ 248 B.

⁴ Ταύτην τὴν ἐλευθερίαν ἔχει ὁ Πλάτων πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐν Τιμαίῳ (42 D) «*διαθεσμοθεήσας (ὁ θεὸς) πάντα αὐτοῖς ταῦτα, ἵνα τῆς ἔπειτα εἴῃ κακίας ἐκάστων ἀνάτιος, ἔσπειρε τοὺς μὲν εἰς τὴν γῆν*» καὶ ἐν τοῖς Νόμοις (904 B) «*ἀφῆκεν (ὁ θεός) ταῖς βουλήσεσιν ἐκάστων ἡμῶν τὰς αἰτίας*» καὶ ἀλλαχοῦ.

⁵ 86 D.

⁶ 87 A.—Πρβλ. καὶ Νομ. 689 A, 733 D, κ. ἐξ. 775 B κ. ἐξ., ἐνθα ὁ λόγος περὶ παιδοποιίας καὶ μέθης.—863 B κ. ἐξ. κ. ἄ.

Εἶπε δὲ καὶ ὁ Πορφύριος ἐρμηνεύων τὰ τοῦ Πλάτωνος «τὸ ὅλον βούλημα τοῦτο ἔοικεν εἶναι τοῦ Πλάτωνος· ἔχειν μὲν τὸ αὐτεξούσιον τὰς ψυχὰς, πρὶν εἰς σώματα καὶ βίους διαφόρους ἐμπεσεῖν, εἰς τὸ ἢ τοῦτον τὸν βίον ἐλέσθαι ἢ ἄλλον· καὶ κεῖνο μέντοι τὸ αὐτεξούσιον ἅμα τῇ πρὸς τινα τῶν τοιούτων βίων πτώσει ἐμπεπόδισται. Κατελθοῦσαι γὰρ εἰς τὰ σώματα καὶ ἀντὶ ψυχῶν ἀπολύτων γεγонуῖαι ψυχαὶ ζώων τὸ αὐτεξούσιον φέρουσιν οἰκεῖον τῇ τοῦ ζώου κατασκευῇ—καὶ ἐφ' ὧν μὲν εἶναι πολύνουν καὶ πολυκίνητον, ὡς ἐπ' ἀνθρώπου, ἐφ' ὧν δὲ ὀλιγοκίνητον καὶ μονότροπον, ὡς ἐπὶ τῶν ἄλλων σχεδόν πάντων ζώων· ἡρτῆσθαι δὲ τὸ αὐτεξούσιον τοῦτο ἀπὸ τῆς κατασκευῆς κινούμενον μὲν ἐξ αὐτοῦ, φερόμενον δὲ κατὰ τὰς ἐκ τῆς κατασκευῆς γινομένης προθυμίας»¹.

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐκδέχεται τὴν ἐλευθερίαν ὁ Πλωτῖνος. Ὅλως ἐλευθέρᾳ εἶναι καὶ κατ' ἐκείνον ἡ ψυχὴ, πρὶν ἔλθῃ εἰς τὸ σῶμα, ὑπὸ δὲ τοῦ σώματος περιορίζεται. «Ἄνευ μὲν οὖν σώματος», λέγει, «οὔσα κυριωτάτῃ τε αὐτῆς καὶ ἐλευθέρᾳ καὶ κοσμικῆς αἰτίας ἔξω· ἐνεχθεῖσα δὲ εἰς σῶμα οὐκέτι πάντα κυρία ὡς ἂν μεθ' ἐτέρων ταχθεῖσα· τύχαι δὲ τὰ κύκλω πάντα, οἷς συνέπεσεν ἐλθοῦσα εἰς μέσον, τὰ πολλὰ ἡγαγον, ὥστε τὰ μὲν ποιεῖν διὰ ταῦτα, τὰ δὲ κρατοῦσαν αὐτὴν τὰ πάντα ὀπηθεύει ἄγειν. πλείω δὲ κρατεῖ ἡ ἀμείνων, ἐλάττω δὲ ἡ χεῖρων»². Μόνον ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἄγει τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν ὀρθὴν ἐνέργειαν³.

Τῆς μετριοτέρας θεωρίας εἶναι ὅπαδοι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὅσοι ἄλλοι ἔπειτα ἐφιλοσόφησαν ἐν Ἑλλάδι.

Διὰ μακρῶν ὑπερμαχεῖ τῆς μετριοτέρας ἐλευθερίας ὁ Ἀριστοτέλης, ἐν τοῖς Ἡθικοῖς, ἐν τῷ «περὶ ἐκούσιου καὶ ἀκούσιου», ὅπερ δικαίως σφόδρα ἐπαινεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς ἐξαίρετος μελέτη τῶν κατὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας⁴.

Ἐλευθέρᾳ κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ κατὰ προαίρεσιν πράξις, ἥτις γίνεται μετὰ λόγου καὶ διανοίας, μόνον δὲ ὅσα πράττομεν ἐξ ἀγνοίας ἢ ἐκ βίας εἶναι ἀκούσια καὶ πράτ-

¹ Στοβ. Ἐκλ. Β, 380.

² Ἐνν. Γ 1,8.

³ Αὐτόθι Γ 1,9 «Λόγον δὲ ὅταν ἡγεμόνα καθαρὸν καὶ ἀπαθῇ τὸν οἰκεῖον ἔχουσα ὁρμῇ (ἢ ψυχῇ), ταύτην μόνον τὴν ὁρμὴν φατέον εἶναι ἐφ' ἡμῖν καὶ ἐκούσιον καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἡμέτερον ἔργον, ὃ μὴ ἄλλοθεν ἤλθεν ἀλλ' ἔνδοθεν ἀπὸ καθαρᾶς ψυχῆς, ἀπ' ἀρχῆς πρώτης ἡγουμένης καὶ κυρίας ἀλλ' οὐ πλάνην ἐξ ἀγνοίας παθοῦσης ἢ ἡτταν ἐκ βίας ἐπιθυμιῶν, αἱ προσελθοῦσαι ἄγρουσι καὶ ἔλκουσι καὶ οὐκέτι ἔργα ἐῷσιν εἶναι ἀλλὰ παθήματα παρ' ἡμῶν». 10 «πάντα γίνεσθαι κατ' αἰτίας, διπλὰς δὲ ταύτας καὶ τὰ μὲν ὑπὸ ψυχῆς τὰ δὲ δι' ἄλλας αἰτίας τὰς κύκλω· πραττούσας δὲ ψυχὰς ὅσα πράττουσι κατὰ μὲν λόγον ποιούσας ὀρθὸν παρ' αὐτῶν πράττειν ὅσα πράττουσι, τὰ δὲ ἄλλα ἐμποδιζομένας τὰ αὐτῶν πράττειν πάσχειν τε μᾶλλον ἢ πράττειν, ὥστε τοῦ μὴ φρονεῖν ἄλλα αἷτια εἶναι».

⁴ Πρβλ. W. WINDELBAND, Über Willensfreiheit, 2η εκδ. 4η, 1923.

τονται άνευ έλευθερίας¹. Μαρτυρεῖ μάλιστα ὑπέρ τῆς έλευθερίας τοῦτο, ὅτι καθολικῶς εἶναι άνεγνωρισμένον τὸ καταλογιστὸν τῶν ἡμετέρων πράξεων καὶ ἀρχῆθεν ἐν κοινῇ χρήσει ἦσαν αἱ ποιναὶ καὶ οἱ ἔπαινοι καὶ οἱ ψόγοι καὶ ὅσα τοιαῦτα².

Τὴν μετριωτέραν έλευθερίαν ἐν τῇ βουλήσει ἀποδέχονται καὶ οἱ Στωικοί, οἵτινες τὸ πρόβλημα τῆς έλευθερίας ἐξήτασαν μεθ' ὅσης καὶ νῦν ἐξετάζεται ἀκριβείας³. Εἰς τοῦ Δημοκρίτου ἀκολουθήσαντες οὔτοι τὰ δόγματα ἐδίδαξαν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ κρατεῖ ἡ ἀνάγκη, ἡ εἰμαρμένη. Εἶναι δὲ ἡ εἰμαρμένη, ὡς λέγουσιν, «αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη ἢ λόγος, καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται»⁴. Λέγεται καὶ εἰρμός αἰτίων ὑπ' αὐτῶν ἡ εἰμαρμένη καὶ φύσις καὶ αἰτία καὶ ἀνάγκη καὶ Ἄτροπος καὶ Ἀδράστεια καὶ Διὸς βούλῃσις καὶ ἄλλως⁵. Πάντα συμβαίνουσιν ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ τινὰ αἰτίαν, λέγουσιν οἱ Στωικοί, τὸ δὲ ἀναιτίως γίνεσθαι εἶναι πάντῃ ἀδύνατον⁶.

¹ Ἡθ. Νικομ. Γ 1,1109 β 30 κ. ἐξ.—Γ 3,1111 α 22 «τὸ ἐκούσιον δόξειεν ἂν εἶναι οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἶδότη τὰ καθέκαστα, ἐν οἷς ἡ προᾶξις». Ἡθ. Μεγ. Α 9, 1187 β 14 «ἀρχὴ δ' ἐστὶ προᾶξεως καὶ σπουδαίας καὶ φαύλης προαίρεσις καὶ βούλῃσις καὶ τὸ κατὰ λόγον πᾶν» - «ἐφ' ἡμῖν ἂν εἴη καὶ σπουδαίους εἶναι καὶ φαύλους». 1189 α 33 «ἡ προαίρεσις ὁρεξίς τις βουλευτικὴ μετὰ διανοίας». Ἡθ. Νικομ. Γ 5,1112 β 31.—Γ 7,1113 β 6 «ἐφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετὴ, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία». Ἡθ. Εὐδ. Β 6, 1223 α 4 «πράξεων ὁ ἀνθρώπος ἐστὶν ἀρχὴ καὶ κύριος».—Γ 1,1110 α 1 «δοκεῖ δὲ ἀκούσια εἶναι τὰ βία ἢ δι' ἄνοιαν γινόμενα, βίαιον δὲ οὗ ἡ ἀρχὴ ἐξωθεῖ, τοιαύτη οὖσα, ἐν ἣ μὴδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων ἢ ὁ πάσχων» κ. ἄ.

² Ἡθ. Μεγ. 1187 α 13 «Διατί ὁ νομοθέτης οὐκ ἐξ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει; Καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς φαύλοις ζημίαν τάττει, ἂν πράττῃ, ἐπὶ δὲ τοῖς καλοῖς, ἂν μὴ πράττῃ; — ἔτι δὲ μαρτυροῦσιν οἱ τ' ἔπαινοι καὶ οἱ ψόγοι γινόμενοι· ἐπὶ μὲν γὰρ τῇ ἀρετῇ ἔπαινος, ἐπὶ δὲ τῇ κακίᾳ ψόγος».

³ Πρβλ. ἐν ἄλλοις ED. ZELLER, Philos. d. Griechen, 3, I ἔκδ. 4ῃ, 1909, σελ. 165 κ. ἐξ. — W. WINDELBAND, Über Willensfreiheit, ἔκδ. 4ῃ, 1923.—JODL Geschichte d. Ethik, ἔκδ. 2α, 1912.

⁴ Διογ. Λαερτ., Ζ. 149.—Στοβ., Ἐκλ. Α, 180 «Εἰμαρμένη ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου λόγος· ἡ λόγος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοία διοικουμένων· ἢ λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέρονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται».

⁵ Πλουτ. II. στωϊκῶν ἐναντ. 47.

⁶ Ἀλεξ. Ἀφροδ. Περί εἰμαρμένης, 22 «Παντὶ τῷ γενομένῳ ἑτερόν τι ἐπακολουθεῖν ἡρητημένον αὐτοῦ ἐξ ἀνάγκης ὡς αἰτίου καὶ πᾶν τὸ γινόμενον ἔχειν τι πρὸ αὐτοῦ, ὅ ὡς αἰτίῳ συνήρηται. Μὴδὲν γὰρ ἀναιτίως μῆτε εἶναι μῆτε γίνεσθαι ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τὸ μὴδὲν εἶναι ἐν αὐτῷ ἀπολελυμένον τε καὶ κεχωρισμένον τῶν προγεγονότων ἀπάντων. Διασπᾶσθαι γὰρ καὶ διαρεῖσθαι καὶ μηκέτι τὸν κόσμον εἶνα μένειν ἀεὶ, κατὰ μίαν τάξιν τε καὶ οἰκονομίαν διοικούμενον, εἰ ἀναιτίως τις εἰσάγοιτο κίνησις, ἣν εἰσάγεσθαι, εἰ μὴ πάντα τὰ ὄντα τε καὶ γινόμενα ἔχει τινὰ αἰτία προγεγονότα, οἷς ἐξ ἀνάγκης ἔπεται. ὁμοίων τε εἶναι φασὶ καὶ ὁμοίως ἀδύνατον τὸ ἀναιτίως τῷ γίνεσθαί τι ἐκ μὴ ὄντος—τὸ δ' ἀναιτίον ὁλως ἀνύπαρκτον εἶναι καὶ αὐτόματον». — Πλουτ. II. στωικ. ἐναντ. 22 καὶ 23.—Νεμεσίου π. ἀνθρ. φύσ. 35.

Καὶ οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀφύχων ὑπάρχει αἰτίων εἰρμός κατὰ τοὺς Στωικούς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ζώων, καὶ δὴ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Πᾶσα πρᾶξις ἡμῶν ἔχει φανεράν ἢ ἀφανῆ τὴν ἑαυτῆς αἰτίαν κατὰ Χρύσιππον, καὶ αὐταὶ αἱ ὀνομοσθεῖσαι ἐπελεύσεις ἢ ἐπελευστικαὶ κινήσεις, καθ' ἃς ὁμοίων ὅλως προκειμένων φαίνεται ὅτι ἐκλέγομεν εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχε¹.

Παρέβαλον δὲ τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου οἱ Στωικοὶ πρῶτοι πρὸς ζυγόν, τὰ δ' αἰτία πρὸς τὰ τάλαντα καὶ ἔλεγον ὅτι τὴν ροπὴν καὶ τὴν ἀπόφασιν ἐν τῇ βουλευτικῇ ἐνεργείᾳ ἐπιφέρει τὸ ἰσχυρότατον τῶν αἰτίων².

Καὶ πρὸς κύνα δὲ παρέβαλλον τὸν ἀνθρώπον οἱ Στωικοί, ὅστις ἐξηρτημένος ἀπὸ ὀχήματος κινουμένου παρακολουθεῖ ἢ ἐκὼν ἢ ἀναγκαζόμενος³.

Ἄλλ' ὅμως ἐπεχείρησαν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς καὶ τὴν ἐλευθερίαν νὰ συμβιβάσωσι πρὸς τὴν ἀνάγκην καὶ ἐρμηνεύσωσι τὸν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν ἔπαινον τοῦ πράττοντος καὶ τὸν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι φόγον. Πρὸς τοῦτο δὲ τὴν μὲν εἰμαρμένην ὠνόμαζον προκαταρκτικὴν αἰτίαν, ἀπεδέχοντο δὲ καὶ τὴν συγκατάθεσιν καὶ συναίνεσιν τοῦ ἀνθρώπου συνηρτημένην πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, τὴν φρόνησιν, ἥτις ἐκ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει παρισταμένων ἐκάστοτε καὶ παρακινούντων ἡμᾶς αἰτίων ἐγκρίνει ὅσα νομίζει αἰρετά. Ὁ Χρύσιππος ἐποιεῖτο λόγον περὶ τοῦ «μῆτε πρᾶττειν μὴθ' ὁρμᾶν ἀσυγκαταθέτως, ἀλλὰ πλάσματα λέγειν καὶ κενὰς ὑποθέσεις τοὺς ἀξιούντας οἰκείας φαντασίας γενομένης εὐθὺς ὁρμᾶν μὴ εἴξαντας μὴδὲ συγκαταθεμένους»⁴.

Σαφέστερον ἔτι τὴν μετριοτέραν ἐλευθερίαν ἐδίδαξεν ὁ Ἐπίκουρος, ὅστις, ὥς θὰ εἴπωμεν ἄλλοτε ἐν ἄλλῃ ἡμῶν ἀνακοινώσει, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ φυσικῷ κόσμῳ ἀνεύ-

¹ Πρβλ. Ἀλεξ. Ἀφροδ. II. εἰμαρμ. 13 καὶ Πλουτ., II. στωικ. ἐναντ. 23.

² Πλουτ. II. στωικ. ἐναντ., 23.—Cic. Acad. II, 12, 38.

³ Ἱππολύτου κ. π. αἰρ. ἔλ. Α, 21 «Τὸ καθ' εἰμαρμένην εἶναι πάντα διεβεβαίωσαντο (οἱ Στωικοὶ) παραδείγματι χρησάμενοι τοιούτῳ, ὅτι ὥσπερ ὀχήματος ἐὰν ἢ ἐξηρτημένος κύων, ἐὰν μὲν βούληται ἔπεσθαι, καὶ ἔλκεται καὶ ἔπεται ἐκὼν—, ἐὰν δὲ μὴ βούληται ἔπεσθαι, πάντως ἀναγκασθήσεται· τὸ αὐτὸ δῆπου καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ μὴ βουλόμενοι γὰρ ἀκολουθεῖν ἀναγκασθήσονται πάντως εἰς τὸ πεπωμένον εἰσελθεῖν». Γνωστότατα εἶναι καὶ τὰ τοῦ Κλεάνθους·

Ἄγον δέ μ', ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἢ Πεπωμένη,
ὅποι πάθ' ὑμῖν εἰμι διατεταγμένος,
ὥς ἔφρομαι γ' ἄοκρος, ἣν δὲ μὴ θέλω,
κακὸς γενόμενος οὐδὲν ἦτον ἔφρομαι.

(Ἀρριανῶ, Ἐπικτήτου Διατρ. Β, 4, 34.—Ἐγχειρ. 52).

Ὡσαύτως δὲ τὰ τοῦ Σέनेκα·

«Ducunt volentem fata nolentem trahunt» (Epist. 107, 11)

⁴ Πλουτ. II. στωικ. ἐναντ., 47—Πρβλ. καὶ Ἐπικτήτου (Διατρ. Α, 7, 12 «Τὸ κρᾶτιστόν ἀπάντων καὶ κυριεῦον οἱ θεοὶ μόνον ἐφ' ἡμῖν ἐποίησαν, τὴν χοῆσιν τὴν ὀρθὴν τῶν φαντασιῶν» καὶ ΡΟΥΦΟΝ (παρὰ Στοβ. Ἐκλ. Β, 8, 30) καὶ Σερέναν (Epist. 96, 2).

ρισκε τῆς ἐλευθερίας τὴν ἀρχήν. Κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον ἔλεγεν ὁ Ἐπίκουρος· «τὸ παρ' ἡμῶν ἀδέσποτον (εἶναι ὁρᾷ ὁ φρόνιμος), ᾧ καὶ τὸ μεμπτὸν καὶ τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκεν· ἐπεὶ κρεῖττον ἦν τῷ περὶ τῶν θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἰμαρμένη δουλεύειν»¹. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ ὁ Ἐπίκουρος τὴν εἰμαρμένην ἀποκρούων διδάσκει ὅτι αἱ νοουθεσίαι καὶ περὶ τούτου μαρτυροῦσιν, ὅτι ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ πράττωμεν κατ' αὐτάς· «νουθετούμεθα - ὡς ἔχοντες ἐν ἡμῶν αὐτοῖς τὴν αἰτίαν καὶ οὐχὶ ἐν τῇ ἐξ ἀρχῆς μόνον συστάσει καὶ ἐν τῇ τοῦ περιέχοντος καὶ ἐπεισιόντος κατὰ τὸ αὐτόματον ἀνάγκη»².

Σύμφωνα πρὸς ταῦτα εἶναι τὰ παρὰ Λουκρητίῳ φερόμενα ὡς διδάγματα αὐτοῦ·

esse in pectore nostro

*quiddam, quod contra pugnare obstareque possit*³.

Πολλῶ μάλλον συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς μετριωτέρας ἐλευθερίας Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς, τῶν ἐρμηνευτῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ ἐπιφανέστατος. Πράττομεν, λέγει οὗτος, οὐχὶ ἀναιτίως, ἀλλ' οὔτε πάλιν ὡς τὰ ζῶα, ἅτινα ἐνεργοῦσι κατὰ τὰς ἔξωθεν φαντασίας, ἄνευ λόγου καὶ κρίσεως καὶ συγκαταθέσεως. «ἐφ' ἡμῶν», λέγει, «τὸ γινόμενον μετὰ τῆς κατὰ λόγον τε καὶ κρίσιν συγκαταθέσεως· τὸ δ' ἐπ' αὐτῷ τι εἶναι τῶν γινομένων ὑπ' αὐτοῦ ἴδιον ἀνθρώπου. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν αὐτῷ τὸ εἶναι λογικῶ, τὸ ἔχειν ἐν αὐτῷ λόγον προσπιπουσῶν φαντασιῶν καὶ ὅλως τῶν πρακτέων τε καὶ μὴ κριτῆν καὶ εὐρετῆν»⁴.

Τὴν ἐλευθερίαν δηλοῖ κατ' Ἀλέξανδρον καὶ ἡ σκέψις καὶ ἀμφιβολία ἡ κατὰ τὴν ἐκλογήν. «Γίνεται δ' ἡ ζήτησις αὐτῷ (τῷ ἀνθρώπῳ) ὡς ἐξουσίαν ἔχοντι τοῦ πράττειν καὶ τὰ ἀντικείμενα καθ' ἕκαστον γὰρ τῶν ὑπὸ τὴν βουλήν ἡ ζήτησις βουλευομένων γίνεται, πότερον τοῦτο ἢ τὸ ἀντικείμενον πρακτέον μοι⁵· εἰ δὲ εἴημεν πάντα ἃ πράττομεν πράττοντες διὰ τινος αἰτίας προκαταβεβλημένας, ὡς μηδεμίαν ἐξουσίαν ἔχειν τοῦ πρᾶξαι τόδε τι ἢ μή, ἀλλ' ἀφωρισμένως ἕκαστον πράττειν ὧν πράττομεν, παραπλησίως τῷ θερμοαίνοντι πυρὶ καὶ τῷ λίθῳ καταφερομένῳ καὶ τῷ κατὰ τοῦ πρᾶντος κυλιομένῳ κυλίνδρῳ, τί πλέον ἡμῶν εἰς τὸ πράττειν ἐκ τοῦ βουλευέσθαι περὶ τοῦ πραχθησομένου γίνεται; ὃ γὰρ ἂν ἐπράξαμεν μὴ βουλευσάμενοι, τοῦτο καὶ μετὰ τὸ βουλευέσθαι πράττειν ἀνάγκη»⁶.

¹ I, 133.

² GOMPERZ *Sitzungsber. d. Wiener Akademie*, 83, 1876, σελ. 87 κ.ἐξ. καὶ ZELLER, *Philos. d. Griech.* III, A, ἐκδ. 4η, 1909, σελ. 439.

³ De rer. nat. I, 274.

⁴ II. εἰμ. κεφ. 14. Πρβλ. καὶ κεφ. 11.

⁵ Αὐτόθι, κεφ. 12.

⁶ Αὐτόθι, κεφ. 11.

Ἀνιχνεύων δὲ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ τὰς αἰτίας, δι' αἷς καὶ παρὰ τὰς ὑπαγορεύσεις πράττομεν τοῦ λόγου, ἐπιφέρει· «Οὐ γὰρ πάντα, ἃ ποιοῦμεν βουλευσάμενοι ποιοῦμεν, ἀλλὰ πολλάκις μὲν οὐ συγχωροῦντος τοῦ καιροῦ τῶν πραχθῆναι δεόντων τῷ βουλευσασθαι χρόνον καὶ μὴ βουλευσάμενοι τινὰ ποιοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δι' ἀργίαν ἢ τινα ἄλλην αἰτίαν»¹.

Τοιαῦτα διὰ βραχέων τῶν Ἑλλήνων τὰ κυριώτατα περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως διδάγματα, ἅτινα καὶ ἐπὶ τοὺς Ἑλλήνας Πατέρας καὶ διδάσκαλους τῆς Ἐκκλησίας μεγάλην ἔσχον ροπήν καὶ ἐπὶ τοὺς σοφοὺς τῶν χρόνων τῶν ἔπειτα, ἐγένοντο δὲ ἡ κυρία βάσις καὶ ἡ ἀφετηρία περαιτέρω ἐξετάσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ζητήματος.

R É S U M É

L'auteur recherche le problème de la volonté dans la Grèce ancienne. Dans la première partie il définit les théories sur la liberté, dans la seconde partie il démontre que toutes ces théories qui se rapportent à la liberté de la volonté, furent introduites dans la science par les Grecs, et non seulement les théories mais aussi les raisons qui encore maintenant se profitent pour celles-ci.

La théorie de la nécessité apparaît chez les anciens physiciens, et précisément les Atomiques, Leucippe et Démocrite, et celle de la liberté que l'esprit le plus naïf approuve naquit en Grèce.

Mais ni l'une, ni l'autre de ces théories a posé des racines profondes dans la science grecque; toutes deux cedèrent la place à la liberté plus modérée.

Les plus illustres des philosophes Grecs ont protégé cette liberté modérée, depuis Socrate et même Platon jusqu'aux représentants des grandes écoles philosophiques.

Socrate a enseigné que celui qui agit selon la raison, est un homme libre, tandis que celui qui s'incline aux encouragements des passions n'est qu'un esclave.

Platon dont la philosophie est plus rigoureuse admet, que dans le monde existe seulement une liberté qui a comme principe la raison. Mais la liberté n'est pas absolue se déterminant souvent par l'hérédité, les prédispositions, les passions, les maladies, l'ignorance, la mauvaise éducation.

Plotine professe que l'âme est entièrement libre, avant de pénétrer dans le corps, et une fois dans le corps sa liberté s'y limite.

D'après Aristote et ses interpréteurs libre est l'action de plein gré, qui se fait avec la raison et l'intelligence, de même que d'après les Stoï-

¹ Αὐτόθι, κεφ. 14.

ciens qui se voient efforcés d'accorder la liberté avec la nécessité qu'avec les Atomiques ils considèrent comme dominant dans le monde.

Epicure a aussi exalté clairement la liberté plus modérée; il la retrouve non seulement chez l'homme mais aussi dans le monde physique, ainsi qu'un grand nombre des physiciens modernes.

N. BEH. — Ὁ καθηγητὴς F. Alter καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Πήγαν Βελεστινῇ - Φεραῖον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Πουλίον*.

N. BEH. — Συνδρομηταὶ τοῦ Πήγα Βελεστινῇ - Φεραίου*.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΔΡΟΥ ΜΕΛΩΝ

ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑ. — **Découverte de Nummulites aux environs du lac Hyliki en Béotie, par Carl Renz et Max K. Mitzopoulos**.**

Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Καρόλου Ρέντς.

Au cours de nos recherches géologiques aux environs des lacs Hyliki et Paralimni, entreprises en vue de l'étude d'un projet d'adduction d'eau potable pour la ville d'Athènes, nous avons trouvé, en passant, un calcaire à foraminifères du Maestrichtien.

Ce calcaire gris et compact du Crétacé supérieur a fourni, en abondance, des foraminifères du Maestrichtien mêlés à des Nummulites typiques.

L'un de nous n'a eu l'occasion de rencontrer l'association de foraminifères du Maestrichtien et de Nummulites, en pays helléniques, que sur l'île de Crète¹ et cela dans la série d'Ethià, qui correspond au prolongement du faciès de la zone adriatico-ionienne de la Grèce occidentale.

La richesse et la parfaite conservation des foraminifères trouvés actuellement dans le Maestrichtien, près du lac Hyliki, doit être considérée comme unique dans le domaine hellénique. Notons de plus qu'on n'a jamais trouvé auparavant, des Nummulites dans les faciès des deux zones orien-

* Ὡς δημοσιευθῶσι προσεχῶς τεύχος.

** ΚΑΡΟΛΟΥ ΡΕΝΤΣ καὶ ΜΑΞΙΜΟΥ Κ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀνεύρεσις Νευμμουλιτῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λίμνης Ὑλικῆς ἐν Βοιωτίᾳ.

¹ CARL RENZ, Eine zusammenfassende Übersicht über die Maestrichtienfauna der Insel Kreta Ber. Schweizer. - palaeontolog. Ges. Eclogae geol. Helvetiae, 1947, Vol. 40, N. 2.